

แนวคิดพื้นฐานและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดพื้นฐานที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้ ต้องการศึกษาด้านการเปลี่ยนแปลงสถานภาพ และบทบาทของ
ภรรยา อันเนื่องมาจากสามีโหม่พำนในประเทศตะวันออกกลาง โดยนำเอาแนวความคิด
เรื่องสถานภาพและบทบาท มาเป็นแนวคิดพื้นฐานในการวิจัย

ความหมายของสถานภาพ (Status)

บีดเดิล และโทมัส (Biddle and Thomas, 1966 : 67) ได้ให้ความหมาย
ของคำว่า สถานภาพว่า หมายถึง ฐานะหรือตำแหน่งของบุคคลที่สังคมกำหนดให้ และตำแหน่ง
นี้จะกำหนด กระตุ้นหรือคาดหวังให้บุคคลที่อยู่ในฐานะตำแหน่งนั้น ๆ ประพฤติปฏิบัติต่อกันและ
กันแตกต่างกันไป บุคคลเดียวอาจมีหลายตำแหน่ง แล้วแต่ว่าเขาจะมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ใด นอก
จากนั้นสถานภาพของแต่ละบุคคลได้มานั้น อาจจะได้มาตั้งแต่กำเนิด เช่น เพศชาย หรือเพศหญิง
หรืออาจจะได้มาโดยการกระทำของตนเอง เช่น ตำแหน่งหน้าที่ในการทํางานต่าง ๆ เป็นต้น

ศาสตราจารย์ ประเสริฐ แยมกลิ่นพุง (2516 : 1) กล่าวว่า สถานภาพหมายถึง
สิทธิและหน้าที่ที่บุคคลมีอยู่ เกี่ยวข้องกับผู้อื่น และสังคมส่วนรวม และมักจะมีความหมาย
เป็นการเปรียบเทียบความสูงต่ำในสังคม กล่าวคือ บุคคลมีสิทธิที่จะเรียกร้องให้บุคคลอื่น
เคารพแต่ไหน สถานภาพกำหนดว่าบุคคลนั้นมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อบุคคลอื่นอย่างไร สถานภาพ
เป็นสิ่งที่เฉพาะบุคคล ทำให้บุคคลนั้นแตกต่างจากผู้อื่น และสถานภาพของบุคคลย่อมขึ้นอยู่กับ
ตำแหน่งต่าง ๆ (Positions)

ณรงค์ เล็งประชา (2527 : 72-75) ได้สรุปความหมายของสถานภาพไว้ว่า
สถานภาพเป็นตำแหน่งของบุคคล ที่เกิดขึ้นจากสัมพันธภาพทางสังคม สถานภาพแบ่งออกเป็น
2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. สถานภาพที่ติดตัวมา หรือสถานภาพโดยกำเนิด (Ascribed Status) คือ สถานภาพที่ได้มาโดยสังคมนับเป็นผู้กำหนด เป็นตำแหน่งที่เกิดขึ้นเองโดยวิธีการทางสังคมอาจเกิดขึ้นจากประเพณี อารูโส บุคลิกภาพ และโอกาสก็ได้ เป็นสถานภาพที่บุคคลไม่มีทางเลือก ได้แก่ สถานภาพทางวงศ์ญาติ เพศ อายุ เชื้อชาติ ถิ่นกำเนิด ชั้นทางสังคม ทางวรรณะ และสถานภาพทางศาสนา

2. สถานภาพที่ได้มาโดยความสามารถหรือสถานภาพโดยการกระทำ (Achieved Status) เป็นสถานภาพที่ได้มาด้วยความสามารถของตนเอง ด้วยการศึกษ การลงทุน ฯลฯ เช่น สถานภาพทางการเมือง ทางการสมรส ทางการศึกษา ทางบิดามารดา และสถานภาพทางอาชีพ

ศาสตราจารย์ ดร.ประสพ หลักศิลา กล่าวว่า สถานภาพคือ ตำแหน่งหน้าที่การงาน ซึ่งกำหนดขึ้นในโครงสร้าง หรือระบบของสังคม ในแต่ละระบบของสังคมย่อมมีตำแหน่งหรือสถานภาพต่าง ๆ และมีระเบียบหรือบทสำหรับเป็นแนวทางปฏิบัติของตำแหน่ง หรือสถานภาพนั้น ๆ คู่กันไปด้วยเสมอ

ในพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2524 : 383) กล่าวว่าไว้ว่า สถานภาพ หมายถึง ฐานะหรือเกียรติภูมิของบุคคลหรือของกลุ่มในชุมชน เป็นตำแหน่งของบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง ที่ได้รับความนิยมนับถือจากสาธารณชน สถานภาพจะสูงต่ำเพียงไรขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่ถือว่าสำคัญ เช่น อาชีพ รายได้ เชื้อชาติ ศาสนา วงศ์สกุล ฯลฯ

ความหมายของบทบาท (Role)

ศาสตราจารย์ ดร.พทยา สายหู (2524 : 47) กล่าวว่า บทบาทก็คือ การกระทำต่าง ๆ ที่ "บท" กำหนดไว้ให้ผู้แสดงต้องทำตราบติดที่ยังอยู่ใน "บท" นั้น เปรียบได้เหมือน "บท" ของตัวบทละครที่กำหนดให้ผู้แสดงในแต่ละเรื่องนั้น ๆ เป็นตัว (ละคร) อะไร มีบทบาทที่จะต้องแสดงอย่างไร

เบล (Bell, 1975 : 18-20) ได้ให้ความหมายของบทบาทว่า หมายถึงพฤติกรรมที่ถูกคาดหวังจากตำแหน่งทางสังคม และบทบาทจะมีความหมายก็ต่อเมื่อมีความเกี่ยวข้องกับบทบาทอื่น

โมเรโน (Jacob L. Moreno) นักทฤษฎีบทบาท ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทไว้ว่า เป็นองค์กรทางสังคม ประกอบด้วยโครงข่ายของบทบาท (Network of role) ซึ่งเป็นรากฐานของแนวคิดเรื่องบทบาทเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) ซึ่งมีนักคิดได้เสนอข้อสมมุติ (Assumption) เกี่ยวกับเรื่องบทบาทไว้พอจะสรุป ได้ว่า

- 1) บทบาทเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้จากการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคม มนุษย์จะอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเป็นระ เบียบได้โดยการ เรียนรู้บทบาทที่เหมาะสมตามสภาพตนเองในสังคม
- 2) การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น จะทำให้เกิดการมองตนเองและผู้อื่นว่าต่างก็เป็นเจ้าของสถานภาพและบทบาทบางอย่าง และผูกพันอยู่กับการคาดหวังของผู้อื่นที่มีต่อบทบาทของตนเอง ซึ่งความคาดหวังนี้จะ เป็นตัวกำหนดแนวทางของบทบาทในแต่ละบุคคล

ดังนั้น บทบาทจึงเป็นความคาดหวังทางการกระทำในสถานภาพหนึ่ง ๆ บุคคลควรจะมีบทบาทอย่างไร โดยมีการเรียนรู้ในกระบวนการสำคัญ เพื่อให้ทราบว่าแต่ละบุคคลจะต้องแสดงบทบาท (Role playing) และสวมบทบาท (Role Taking) อย่างไรในสถานภาพและสถานการณ์หนึ่ง ๆ ซึ่งการเรียนรู้บทบาทนี้จะเกิดจากการเลียนแบบและการสังเกต "role model" จากบุคคลที่เรายึดถือ (Significant others) เพื่อจะนำมาเป็นแบบอย่างของบทบาท หรือแนวทางในการกระทำของตนเอง เพื่อให้สอดคล้องกับความคาดหวังของสังคม (ใน Charon, 1979 : 136-143 และ Shaw & Costanzo, 1970 : 328-334)

เทินเนอร์ (Turner, 1970 : 185-187) กล่าวว่า ครอบครัวยุคใหม่เป็นระบบของบทบาทต่าง ๆ (a System of role) หมายความว่า งานต่าง ๆ และลักษณะชีวิตของครอบครัวยุคใหม่ถูกจัด และแบ่งเป็นกลุ่มของบทบาทโดยสมาชิกแต่ละคนของครอบครัวยุคใหม่จะถูกจัดให้มีบทบาทเฉพาะของตนเองและ เมื่อกลุ่มของกิจกรรมได้ถูกสร้างขึ้นมาครั้งหนึ่งแล้ว สมาชิกซึ่งเป็นผู้ทำกิจกรรมนั้นจะถูกคาดหวังให้ทำกิจกรรมส่วนที่เป็นของเขาต่อไป การแบ่งบทบาทในครอบครัวยุคใหม่ (Role differentiation) จึงมักถูกกำหนดมาก่อนแล้วว่าสมาชิกต้องทำอะไร ภาระที่ต้องทำอะไร ลูกชาย ลูกสาวจะต้องทำอะไรบ้าง ฯลฯ

สถานภาพและบทบาทเป็นสิ่งควบคู่กัน บทบาทคือพฤติกรรมที่ปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาทเป็นพฤติกรรมที่สังคมกำหนดให้และคาดหวังให้บุคคลกระทำ ถ้าปราศจากบทบาท สถานภาพจะไม่มี ความหมายอะไร สถานภาพและบทบาท จะมีทั้งสถานภาพและบทบาทตามระเบียบ กฎเกณฑ์หรือตามคาดหวัง และสถานภาพและบทบาทที่เป็นจริง โดยทั้งสองลักษณะอาจจะ สอดคล้อง หรือขัดแย้งกันก็ได้ สภาพความแตกต่างนี้มีโอกาสเกิดขึ้นได้เสมอในทุกคน และทุก กลุ่มทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข และสถานการณ์ทางสังคมที่แวดล้อมในแต่ละบุคคล

สถานภาพใดจะสูงกว่าระดับสถานภาพอื่นอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของคนในสังคมนั้น ๆ บางสถานภาพสังคมยอมรับว่า สูงและมีความสำคัญ หรือมีอำนาจ มากกว่ากัน ทว่าผู้ที่มิใช่สถานภาพนั้นเป็นผู้มีฐานะทางสังคมสูงกว่าคนอื่น (ณรงค์ เล็งประชา : 75)

ผลงานวิจัยและ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาถึงผลกระทบจากการที่คนงานไปทำงานในประเทศตะวันออกกลาง มีผล งานการศึกษาที่เกี่ยวข้องและมีผลต่อแนวคิดสำหรับการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

1) สถานภาพและบทบาทของสตรีในสังคมไทย ศึกษาโดยบุญเดิม ไพเราะ (2519 : 49, 64 และ 105) พบว่า ระบบครอบครัวในสมัยสุโขทัยให้ความสำคัญแก่ เพศหญิงและชายอย่างเท่าเทียมกันในแง่การหน้าที่และการยอมรับความสำคัญในระดับสามัญชน สตรีเข้าไปมีส่วนร่วมช่วยสามีทำนาทำไร่ ช่วยสามีตัดลีนใจและเป็นที่ปรึกษาของสามี ภรรยา มี บทบาทในการตัดสินใจ และมีอำนาจจัดการงานในครอบครัวอย่างเท่าเทียมกันกับสามี และ สตรีในฐานะเป็นมารดาที่ได้รับการยกย่องจากบุตรธิดา และคนในครอบครัวเท่าเทียมบิดาทุก ประการ บุตรธิดาต้องให้ความเคารพเชื่อฟังมารดาในฐานะเป็นผู้ที่มีอำนาจในครอบครัวคน หนึ่งด้วย นอกจากนี้ยังพบว่า ในสมัยอยุธยาเมื่อผู้ชายต้องออกจากบ้านไปอยู่เวรรับราชการ ภรรยาต้องเข้ารับภาระกิจการงานของครอบครัวทุกอย่างแทนสามี และต้องดูแลความเป็นอยู่ ของสมาชิกในครอบครัวแทนสามี ทว่าให้สตรีมีสิทธิ์ว่ากล่าวกิจการงานของครอบครัวได้ ทว่าให้ สตรีในสมัยอยุธยาไม่มีสิทธิเท่าเทียมกับผู้ชาย หรืออาจจะมากกว่าผู้ชายมาจนถึงทุกวันนี้

2) สถานภาพและบทบาทสตรี ศึกษาโดยชัตติยา วรรณสุต (2524) พบว่า โอกาสที่มีผลต่อการยกระดับสถานภาพและบทบาทของสตรีได้แก่ โอกาสในการเข้ามีส่วนร่วม ในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง ที่พอจะเห็นได้ชัดก็คือ การมีงานทำใน

อาชีพต่าง ๆ การมีตำแหน่งทางด้านสังคม การเมือง การปกครอง ซึ่งพบว่า การเข้ามา มีส่วนร่วมรับผิดชอบในระดับท้องถิ่น คือ ตำบล และหมู่บ้านในระหว่างกลุ่มสตรีด้วยกัน มี แนวโน้มที่สูงขึ้นชัดเจน และความพยายามที่จะยกระดับสถานภาพและบทบาทอันพึงประสงค์ ของสตรีได้นั้น จะต้องได้รับการยอมรับและยกย่องในระดับครอบครัว หน่วยงาน ชุมชน และสังคม

การสร้างการยอมรับในระดับครอบครัวนั้นจะต้องให้สตรีมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ทั้งในเรื่องครอบครัว และเรื่องอื่น ๆ ที่สำคัญร่วมกับบุรุษ ส่วนในระดับหน่วยงานและระดับชุมชน จะต้องให้สตรีมีส่วนร่วมในการตัดสินใจตามหน้าที่ความรับผิดชอบที่กำหนดไว้ในตำแหน่ง หน้าที่ที่ต้องตัดสินใจโดยกลุ่ม การคัดเลือกบุคคลเข้ากลุ่มจะต้องเป็นไปโดยหลักความสามารถ ในเรื่องที่เกี่ยวข้อง ไม่ใช่เรื่องเพศ และในระดับสังคมจะต้องให้โอกาสสตรีในการแสดง บทบาทรับผิดชอบต่อสังคม และจะต้องให้สตรีมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย

3) ผู้หญิงและการพัฒนา โดยจุไรรัตน์ จันทร์ธารง (2529 : 382-399) ได้ กล่าวถึงการยกระดับสถานภาพและบทบาทของสตรีไว้ว่า ถ้าหากสตรีสามารถตัดสินใจเรื่อง สำคัญ ๆ เกี่ยวกับชีวิตของตนเองได้โดยอิสระ ไม่ต้องอยู่ภายใต้อาณัติของผู้อื่น มีสิทธิและหน้าที่ ตลอดจนโอกาสในการประกอบกิจการต่าง ๆ ภายในครอบครัวและในสังคมเท่าเทียมบุรุษ อาจจะสามารถกล่าวได้ว่า สตรีมีสถานภาพสูงขึ้น

4) ผลกระทบของการเดินทางไปทำงานต่างประเทศตามสัญญาจ้างระยะสั้นของ แรงงานไทย ที่มีต่อเศรษฐกิจของครัวเรือน และชุมชน ศึกษาโดย สุมาลี บิทยานนท์ และ วัฒนา จันเจริญ (2526) พบว่า เมื่อแรงงานเดินทางไปทำงาน แล้วระยะหนึ่งก็จะส่งเงิน กลับมาให้ครอบครัวจำนวนไม่น้อย ทำให้รายได้ของครัวเรือนเพิ่มขึ้นอย่างมาก มีผลทำให้รายจ่ายหลาย ๆ รูปแบบที่เพิ่มขึ้นเพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของครอบครัวให้ดีขึ้นทั้งด้านการบริโภค การศึกษา และคุณภาพชีวิต มีการออมเงินในรูปแบบเงินฝากธนาคาร การซื้อที่ดินเพื่อปลูกบ้านใหม่ การต่อเติมซ่อมแซมบ้านโดยใช้ปริมาณเงินที่ค่อนข้างสูง

5) ผลกระทบภายหลังการเดินทางกลับจากทำงานในตะวันออกกลางของแรงงาน ไทย เป็นผลงานการวิจัยของ กนก โศสรรัตน์ และปรีชา อุษตระกูล (2528) พบว่า มีผล กระทบต่อเศรษฐกิจของครัวเรือนคือ มีทรัพย์สินประเภทถาวร และทรัพย์สินประเภทอสังหาริมทรัพย์ ความสะดวกและแสดงถึงความทันสมัยเพิ่มขึ้น ส่วนพฤติกรรมทางสังคม และผลต่อชุมชนนี้พบว่า

มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือ มีความคิดต้องการอยากให้นักเรียนหนังสือสูงขึ้นมีมากขึ้นกว่าเดิม รู้สึกว่าตนเองเป็นที่เชื่อถือของเพื่อนบ้านมากขึ้น พฤติกรรมของสมาชิกในครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานคะวันออกกลาง กับครัวเรือนที่ไม่มีสมาชิกเดินทางไปทำงานในคะวันออกกลาง เมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว พฤติกรรมที่มีความแตกต่างกันมากได้แก่ การอ่านหนังสือพิมพ์ การดูโทรทัศน์ การฟังวิทยุ การกล้าพูดกล้าแสดง ความคิดเห็น การบริจาคทำบุญ

6) แรงงานไทยในประเทศแถบคะวันออกกลาง : ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรมของครัวเรือนและชุมชน วิทยานิพนธ์ของ นภา สกิตเมธากุล (2527) โดยศึกษาเปรียบเทียบชุมชนที่มีการไปทำงานในประเทศแถบคะวันออกกลางมาก กับชุมชนที่มีการไปทำงานในประเทศแถบคะวันออกกลางน้อย พบว่ามีความแตกต่างกันหลายอย่างคือ การเข้าร่วมในกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ของสมาชิกในครัวเรือน การใช้สื่อมวลชนเพื่อรับข่าวสารและกระจายข่าวสารของครัวเรือน การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของครัวเรือนในด้านที่อยู่อาศัย เครื่องตกแต่งที่อยู่อาศัย เครื่องแต่งกายของสมาชิกในด้านที่อยู่อาศัย การรักษาพยาบาลในขั้นแรก ในชุมชนที่มีการไปทำงานในประเทศแถบคะวันออกกลางมากจะมีการเปลี่ยนแปลงมากกว่าชุมชนที่มีการไปทำงานในประเทศแถบคะวันออกกลางน้อย และยังพบว่าชุมชนที่มีการไปทำงานในประเทศแถบคะวันออกกลางมาก สมาชิกของครัวเรือนจะมีระดับการศึกษาสูงกว่าชุมชนที่มีการไปทำงานในประเทศแถบคะวันออกกลางน้อย

ในบทนี้ได้กล่าวถึง แนวความคิดพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ซึ่งทำให้ทราบขอบเขตเรื่องที่จะศึกษา ตลอดจนทราบถึงผลการศึกษาของบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะศึกษาต่อไป เพื่อชี้แนะแนวทางในการวิจัยตลอดจนการแปลข้อมูลในบทต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย